

İradə Böyükağa qızı Əmirəliyeva
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

MƏHƏMMƏD TAĞI SİDQİNİN PEDAQOJİ GÖRÜŞLƏRİ

Ирада Бейюкага гызы Амиралиева
доктор философии по педагогике
Институт Образования Азербайджанской Республики

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЫСЛИ МУХАММЕДА ТАГИ СИДГИ

Irada Beyukagha Amiraliyeva
PhD in Pedagogy
Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

PEDAGOGICAL THOUGHTS OF MAHAMMAD TAGHI SIDGI

Xülasə: Məqalədə yeni tipli məktəblərin gərəkli olması və təlimin səmərəli təşkili, müəllimin təhsil sistemində rolu və şəxsiyyəti, qızların məktəbə cəlb olunması, mənəvi keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsini zəruriliyi ilə bağlı Məhəmməd Tağı Sidqinin fikirləri yada salınır. Həmin fikirlərin faydalılığı göstərilir. Qeyd olunur ki, Naxçıvanda qızların təhsilə cəlb olunması Məhəmməd Tağı Sidqinin əsas xidmətlərindən biridir. Digər məsələlərlə yanaşı Sidqinin pedaqoji səpgili hikmətli sözlərindən, tərtib etdiyi şagirdlər üçün qaydalardan nümunələr verilir.

Məqalə məktəb və pedaqoji fikir tarixindən mühazirə deyən və seminar məşğələləri aparən ali məktəb müəllimləri, habelə tədqiqatçılar üçün faydalı olacaqdır.

Açar sözlər: *Məhəmməd Tağı Sidqi, pedaqoji görüşlər, "Tərbiyə məktəbi", müəllim şəxsiyyəti, dərslük, mənəvi keyfiyyətlər.*

Резюме: В статье упоминается мнение Мухаммеда Таги Сидги о необходимости нового типа школ и эффективной организации обучения, роли и личности учителя в системе образования, участии девочек в школе и развитии нравственных качеств. Отмечается, что участие девушек в образовании в Нахчыване является одним из основных направлений деятельности Мухаммеда Таги Сидги. Наряду с другими вопросами приводятся примеры правил для его учеников, составленных из его мудрых изречений.

Статья будет полезна для учителей и исследователей, проводящих семинары и лекции из истории школьной и педагогической мысли.

Ключевые слова: *Магомед Таги Сидги, педагогические взгляды, «Школа воспитания», личность учителя, учебник, нравственные качества*

Summary: This article mentions the opinion of Mahammad Taghi Sidgi on the need for a new type of schools and effective organization of education, the role and personality of teachers in the education system, the participation of girls in school and the development of moral qualities. It is noted that the participation of girls in education in Nakhchivan was one of the main activities of Mahammad Taghi Sidgi. Along with other questions, examples of rules for his students, composed of his wise sayings, are given.

The article will be useful for teachers and researchers conducting seminars and lectures from the history of school and pedagogical thought.

Key words: *Magomed Tagi Sidgi, pedagogical views, "School of Upbringing", teacher's personality, textbook, moral qualities*

Görkəmli pedaqoq, maarifçi və şair Məhəmməd Tağı Sidqi 1854-cü il martın 22-də Ordubadda anadan olmuş, 1903-cü il dekabrın 9-

da 49 yaşında indiki Kəngərli rayonunda yerləşən Qarabağlarda haqq dünyasına qovuşmuşdur.

Mədrəsədə təhsili alan Məhəmməd Tağı klassik Şərq poeziyasına və fəlsəfəsinə dərinlən yiyələnmişdir.

O, 1892-ci ildə maarifçi ziyalı Hüseyn Sultan Kəngərli ilə birlikdə Ordubadda "Əxtər" (yəni "Ulduz), sonralar - 1894-cü ildə Naxçıvanda "Tərbiyə" ("Məktəbi-Tərbiyə") məktəbi açmışdı. "Tərbiyə" məktəbi həmin zamanlardakı mollaxana və mədrəsələrdən köklü surətdə seçilirdi. Əgər mollaxana və mədrəsələrdə dini elmlər öyrədirdisə, "Tərbiyə" məktəbində dünyəvi elmlər yer alırdı. Dini məktəblərdə dərslər ərəb dilində, "Tərbiyə" məktəbində tədris ana dilində aparılırdı. Burada ana dili, rus dili, fars dili, tarix, coğrafiya, hesab fənləri tədris edilir, əməli məşğələlər keçirilirdi.

Məhəmməd Tağı Sidqi "Nümuneyi-əxlaq", "Töhfeyi-bənat, yəni "Qızlara hədiyyə", "Müxtəsər coğrafiya risaləsi", "Əxlaq nümunələri" (şagirdlər üçün imla mətnləri) və b. dərslilər yazmış, özü də dərslər demişdir. "Müxtəsər coğrafiya risaləsi" Azərbaycanda ilk coğrafiya dərslisi sayılır. Sidqi Naxçıvanda elmi, mədəni və təhsil mühitinin formalaşmasında müstəsna xidmətlər göstərmişdir. Bu xüsusda Ümummilli lideri Heydər Əliyev deyirdi: "Naxçıvanda təhsilin, ümumiyyətlə, mədəniyyətin inkişafında mütəfəkkir Məhəmməd Tağı Sidqinin böyük rolu olmuşdur".

XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində qızların məktəbə cəlb olunması son dərəcə çətin bir məsələ idi. Məktəbi və müəllimləri daşqalaq edirdilər. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, Məhəmməd Tağı Sidqi 1896-cı ildə "Qız məktəbi"ni təsis etdi, üçün maarifləndirmə işləri aparıb, qızların məktəbdə təhsil almalarına nail oldu. Naxçıvanda qızların təhsilə cəlb olunması Məhəmməd Tağı Sidqinin əsas xidmətlərindən biridir.

Bədii və pedaqoji fəaliyyət göstərmişdir. fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlı olan ədəbi irsi 300-dən çox qəzəli, "Məsnəviyyati-mənəviyyə" mənzuməsi, "Kəbb Nəsir" mənzum hekayəti, "Heykəli-insanə bir nəzər" ədəbi-fəlsəfi traktatı onun pedaqoji fəaliyyətini və pedaqoji görüşlərini diqqət mərkəzinə gətirir.

"Nümuneyi-əxlaq"dan danışarkən Məhəmməd Tağı Sidqi göstərirdi ki, bu dərslük "Məktəbi-ibtidaiyyə şagirdlərinə məxsusdur. Üsuli-cədid üzrə açılan məktəblərimizdə kütübi-tədrisəyyəyə

nəhayət dərəcədə ehtiyacımız olduğu üçün 1894-cü ildə Naxçıvan şəhərində güşad olunan "Məktəbi-Tərbiyə"nin şagirdlərinin birinci sinfinin ikinci şöbəsinə bir il müddətində həftədə iki dəfə imla təriqilə yazdıqlarım əxlaqa dair dərsləri yığıb bir risalə şəklində cəm etdim və bu risalənin mündəricatı əbnayi-millətin, xüsusən tərbiyə və təhsilə alışan balaların təhzibi-əxlaq və tənvirifəkarına müavinət edəcək ümudilə "Nümuneyi-əxlaq" namı ilə mövsüm qıldım" (1, 5).

"Nümuneyi-əxlaq"də ikinci imla "Məktəb" adlanır. Sidqi məktəbə dair qənaətlərini bu imlada özünəməxsus və orijinal şəkildə ifadə etmişdir. Azərbaycan ictimai fikrində əvəzsiz rola malik, görkəmli maarifçi öz-özünə belə bir sual verir: "Məktəb nədir?" həmin sualı belə cavablandırır: "Məktəb bizim elm və maarifimizin vasitəsi, dünya və axirətimizin səadətini səbəbidir. Elm və ədəb bir xəzinəyə bənzər ki, onun açarı məktəbdir. Bizləri nadanlıq zülmətindən qurtarıb nuri-mərifətə yetirən məktəbdir. Çünki insanın qədr və qiyməti elm ilə bilinir. Yəni elmi və mərifəti nə dərəcədə olsa, habelə dəyəri və qiyməti o qədərdir. Pəs insanın əsl qiyməti bildiyi və öyrəndiyi şeylərdən ibarət imiş ki, o da məktəb ilə hasil olur" (1, 7).

Sidqi məktəblə bərabər müəllimin roluna da yüksək qiymət vermişdir. Bu, təbiidir ki, məktəb müəllimsiz öz əhəmiyyətini itirir. Müəllimsiz məktəb susuz dəyirmanə bənzər. Məktəbi nurlandıran, şagirdlərin, aqlını, ruhunu qidalandıran müəllimlərdir. Bunu nəzərdə tutaraq, Sidqi deyirdi: "Məktəb bir cismə bənzər ki, onun ruhu müəllimdir. Məktəb müəllimlərinin ülum və füyuna dara və abadi-elm və tərbiyəyə sahib vüqf olmaları hər bir halda şərtidir" (1, 7).

Sidqi şagirdlərə öz müəllimlərinin qədrini bilməyi, onları sevməyi, onların hörmət və nüfuzunu qorumağı tövsiyə edərdi. Məhəmməd Tağı Sidqinin sözləridir: "Mən məktəbi sevən şagirdlərdən olmalıyam. Hər gün məktəbimizin havasınca uçmalıyam. Məktəbimizi sevmək qədərincə müəllimlərimizi də sevirəm. Çünki onlar hər gün mənə bilmədiyim şeyləri öyrədirlər" (1, 7).

Sidqi məktəb və müəllimlərlə yanaşı şagirdlərə də müəyyən tələblər verirdi. "Nümuneyi-əxlaq"dakı imlaların bir çoxu şagirdlərin təlimə, dərslə münasibətinə, nümunəvi davranışına, dərslə davamiyyətinə, özünü aparma qayda-

Məhəmməd Tağı Sidqinin pedaqoji görüşləri

larına aiddir. İmlaların adlarına fikir verək: “Məktəbə davam edən uşaq”, “Məktəbə gec gələn uşaq”, “Fəhim və zəkali uşaq”, “Nafəhim və zəkavətsiz uşaq”, “Diqqətli uşaq”, “Diqqətsiz uşaq”, “İtaətli uşaq”, “İtaətsiz uşaq”, “Qeyrətli və çalışqan uşaq”, “Qeyrətsiz və tənbel uşaq”, “Ədəbli və tərbiyəli uşaq”, “Ədəbsiz və tərbiyəsiz uşaq”, “Doğruçul uşaq”, “Yalançı uşaq”, “Nəfsi salamat uşağın hekayəsi”, “Bədnəfəs uşaq”, “Təmkinli uşaq”, “Təmkinsiz uşaq” və s.

Məhəmməd Tağı Sidqi “Nəfsi salamat uşağın hekayəsi”ndə, belə bir əhvalatı diqqət mərkəzinə gətirir: “Bir möhtəşəm şəxsin dörd oğlu vardı. Onların təlim və tərbiyəsinə məşğul olub, balalarının nəşvü-nüma etməsindən qəlbi ni şad və məsrur edərdi. Bir gün onlara bir neçə “Hulu” göndərmişdilər. Atası oğlanlarının hər birinə birisini verdi. Axşam taamından sonra verdiyi hulunun nəyə və necə sərf olunduğunu sual eylədi. Firuz dedi:

- Mən onu satdım bir qiymətə ki, hulunun bol və firavan vaxtında o məbləğə beş girvənkə almaq mümkündür.

Bəhram dedi ki, mən yedim. Çox şirin və lətif meyvə idi. Amma dənəsini saxlamışam ki, bağçamızda əkim.

Rauf dedi:

- Ey mehriban ata, verdiyin hulunun nisfini (yarısını) özüm yedim və nifsini verdim anama. Çünki mən anamı o biri qardaşlarımdan çox istəyirəm.

Əziz nəhayəti-ədab ilə dedi ki, ey ata, sən mənə hulunu verəndən sonra xatirimə düşdü ki, qonşumuzun oğlu Əyyub ki, mənim məktəb yoldaşımıdır və neçə gündür ki, naxoşdur, onun yoluxmağına getdim. Əhvalımı soruşub hulunu qoydum onun yadlığının yanına.

Atası bu sözləri eşitcək oğlunu qucaqlayıb, öpüb, sevib, “afərinlər” söylədi:

- Ey mənim oğlanlarım! Bu balaca uşağın fikrində və xəyalında nə qədər insaniyyət havası və nəfsi bütünlük əlaməti görünür. Çox afərin və mərhəbə olsun bizim bu əzizimiz olan Əziz adlı uşağa ki, o xırda vaxtında məktəb yoldaşının fikrinə qalan olacaqdır da, məlumdur ki, böyüyəndə nə qədər rəhmdil və ünsiyyətli və nəfsi salamat adamlardan olacaqdır. Həmişə öz qohum və əqrəbasının, ata və anasının, mil-

lətinin və dövlətinin asayış və istirahət və tərəqqisinin fikrinə qalacaqdır” (1, 30).

Çox ibrətamiz hekayədir. Əslində bu əhvalatda irəli sürülən pedaqoji əhəmiyyətli fikirlər Məhəmməd Tağı Sidqiyə aiddir. Atanın dilindən deyir. Şagirdləri nəfsi toxluğa, əliaçıqlığa, xeyirxahlığa, yaxşılığa, rəhmdilliliyə çağırır, mənfi keyfiyyətlərdən uzaq durmağa səsleyir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Sidqi şagirdlərdə öz valideynlərinə və müəllimlərinə hörmətlə yanaşmaq tələbatı formalaşdırmağı lazım və vacib bilirdi. “Ata-anasını və müəllimini sevən uşaq” adlı on səkkizinci imlada göstərilir ki, “Əxlaq-həsənə olmağın əvvəlinci şərti ata-ananın itaətində olmaq və ustad-müəllimin ehtiramını saxlamaqdadır. ...Ata-akənar olmayın. Onların nəinizin qədrü-qiymətini bilin və onların itaətindən heç bir vaxt kənar olmayın. Onların qəlbinə məsrur və xoşnud etməyə çalışın. Övlad nə qədər kamalatlı və tərbiyəli olsa, ata-ananın o qədər qəlbi fərəhlənib və xatiri xoşnud olur” (1, 44).

Yuxarıdakı iqtibas ata-anaya aid olanlardır. Sidqinin qənaətinə, müəllimini sevən uşaq aşağıdakılara əməl etməlidir: “Müəlliminə gəlincə, onu özünə bir mehriban ata hesab edib, həmişə onun verdiyi nəsihəti və tərbiyəti zayə etməz” (1, 44).

Bəs elə isə, Sidqi ata-anasını və müəllimini sevməyən uşaq barəsində nə deyir. On doqquzuncu imla bu barədə aydın təsəvvür yaradır. Diqqət edək.

Ata-anasını sevməyən uşaq barədə: “Ata-ananın haqqını və zəhmətini itirən uşaqlar Allah taalanın da itaət və ibadətindən məhrum qalacağına şübhəmiz yoxdur. Xüdəvəndi-təbarək və taala valideynin itaət və ehtiramını özünə ibadət hesab edibdir. Ata-ananın övladdan razı və xoşnud olmağı, Allah taalanın ondan razı olmağına bir böyük nişanədir. ...Valideynini sevməyən uşaqlar və onların itaət və məhəbbətini vacib bilməyən övlad qiyamət günündə divani-Kibriyada bə cavab verəcək? (1, 45).

Müəllimini sevməyən uşaq barədə: “Müəllim və ustadın ehtiramını gözlətməyən uşaqlar və onların təlim və tərbiyəsinə zayə edən şagirdlər. insaniyyət və ruhaniyyət aləminə necə xidmət edə bilər? Xüdəvəndi-aləm ondan necə razı ola bilər? Çünki müəllim ruhani ata mənziləsindədir. Bəlkə də müəllimə ehtiram və itaət ata-anaya ehtiram və itaətdən vacibdir” (1, 45).

Məhəmməd Tağı Sidqi “*Həkimanə sözlər*”in də müəllifidir. “*Həkimanə sözlər*” insanlarda, o cümlədən təhsilalanlarda müsbət mənəvi keyfiyyətlərin, nümunəvi davranış vərdişlərin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi baxımından son dərəcə faydalıdır.

Həmin fikirlərin bəzilərini nümunə gətirək:

*İnsan əvvəl cəhlinin və bilməzliyin dərəcəsini bilsə, ondan sonra bildiyini təkmil edib, bilmədiyinin təhsilinə çalışsa, çox zad öyrənər (2,73).

*Dünyada hər elmdən artıq elmi-əxlaqda çalışmaq insan üçün lazımdır (, 73).

*Səadət və rahatlıq zamanında insanın dostu çox olur. Amma müsibət dostları məhəkdən keçirib, çoxunu dağıdıb azını saxlar (2, 74).

*Xalqın nifaqına bais olan ikiüzlü və süxənçin adamlardır (2, 74).

*Yalan söz sahibini utandırır bəhincinslərinin içində etibardan salar (2, 74).

*Bir şeyin qiyməti o şey əldən gedəndən sonra bilinər (2, 74).

*Dünyada insan üçün səy, təlaş, hər zaddan vacibdir (2, 74).

*Ədavət toxumu əkən axırda zəhmət və məşəqqət biçər, yəni pislik eyləyən axırda pislik görəcəkdir (2, 75).

*Tamahkar adam çox şeyə tamah eləsə də, yenə çox şeylərdən məhrum qalır (2, 76).

*Tənbəllik və işsizlik fəqr və zərurət qapısının kilididir (2, 76).

*Dünyada əziz vaxtını bihudə keçirmək insan üçün böyük bir müsibətdir (2, 76).

*İnsanların yaxşısına pislik eləyən şəxsin əməli Günəşə tüpürən adamın mislinə bənzər, çünki tüpürdüyü Günəşə yetişməz, yenə axırda öz üzünə düşər (2, 76) və s.

Göründüyü kimi, “*Həkimanə sözlər*” zəngin təhsilləndirici və tərbiyələndirici imkanlara malikdir.

Məlum olduğu kimi, hazırda ümumtəhsil məktəblərin I-IV, V-IX və X-XI sinif şagirdləri üçün qaydalar mövcuddur. Həmin qaydalarda şagirdlərin məktəbdaxilində özlərini necə aparmaları, davranış və rəftar qaydaları öz əksini tapmışdır. Məktəblilərdən həmin qaydalara əməl etmək tələb olunur. Məktəbdaxili qaydaları pozan şagirdlər cəzalandırılır.

Sidqi hələ o zaman XIX əsrin sonlarında “*Məktəbi-tərbiyə*”nin şagirdlər üçün ədəb qaydaları”nı hazırlamışdır. Həmin qaydaların bəzilərini diqqətə çatdırmaq məqsəduyğun olardı:

*“Şagirdlərdən hər birisi dərslərində əmri-zəruri və kari-vacibi cəhətdən məktəbə gəlməsə, gərəkdir həmin gün, yəni onun sabahı öz atasının və ya vələsinin tərəfindən məktub ilə müəllimə məlum eləsin.

*Məktəbə gələn vaxt əl-ayağı, üst-başı təmiz və dırnaqları tutulmuş, xüsusən, libası pakizə olmalıdır.

*Müəllimlərdən və sair vacibüehtiram şəxslərdən hər birisi məktəbə daxil olanda və məktəbdən xaric olan vaxtda ayaq üstə durub təzim eləsinlər (2, 80).

*Məktəbin divarlarını yazmaq, cızmaq, qaralamaq və stul və skamyaları, qapı və aqoşkaları bıçaq ilə kəsmək və sair bu günə biqandə hərəkətlərə hər bir şagird iqdam eyləsə, layiqincə tənbeh olunacaqdır” (2, 81) və s.

Məhəmməd Tağı Sidqi artıq bir əsrdən çoxdur ki, aramızda yoxdur. Fəqət onun bədii və pədaqoji irsi bu gün də aktualdır.

Problemin aktuallığı. Pədaqoji fikir tarixinə nəzər salmaq həmişə aktualdır. Bu baxımdan Məhəmməd Tağı Sidqinin pədaqoji görüşləri diqqət mərkəzinə gətirilir.

Problemin yeniliyi. Məhəmməd Tağı Sidqinin pədaqoji görüşləri araşdırılır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə məktəb və pədaqoji fikir tarixindən mühazirə deyən və seminar məşğələləri aparan ali məktəb müəllimlər, habelə tədqiqatçılar üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Pədaqogikadan praktikum (M.T. Sidqinin "Nümuneyi-əxlaq" əsəri üzrə): Universitet və institutların magistr hazırlığı üçün / Tərtib edən: prof. İ.İ. Əliyev. Bakı: Nurlan, 2006.
2. Məhəmməd Tağı Sidqi. Seçilmiş pədaqoji əsərləri. Bakı: Maarif, 1967.

E-mail: amiraliyeva_i@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. A.N.Abbasov, ped.ü.fəls.dok. LA. Məmmədli*

Redaksiyaya daxil olub: 29.03.2018